

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยเรื่อง “สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท” “The Moral Status and Rights of Animals In Theravāda Buddhism” นั้น ผู้วิจัยได้ตั้งวัตถุประสงค์เอาไว้ ๓ ประการ คือ

๑. เพื่อศึกษาแนวคิดสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์
๒. เพื่อศึกษาวิเคราะห์สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท
๓. เพื่อศึกษาเสนอแนวทางการปฏิบัติต่อสัตว์ตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท

สำหรับวิธีการในการศึกษาเพื่อตอบวัตถุประสงค์ดังกล่าวนี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาภาคเอกสาร (Qualitative/Documentary Research) โดยการศึกษาเอกสารจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา อนุฎีกา และหนังสืออื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยเรื่องนี้ เช่น วิทยานิพนธ์ สารนิพนธ์ และงานวิจัย เป็นต้น รวมไปถึงสื่อด้านอื่น ๆ เช่น อินเทอร์เน็ต วารสาร และบทความ เป็นต้น

๕.๑ บทสรุป

การศึกษาวิจัยด้วยวิธีการดังกล่าวนี้ ทำให้พบประเด็นคำตอบที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ที่ตั้งเอาไว้ข้างต้น สามารถสรุปภาพรวมได้ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ ลักษณะสำคัญของสัตว์ในระบบธรรมชาติ พบว่า ลักษณะสำคัญของสัตว์นั้นมี การศึกษาตามหลักทฤษฎีหลายศาสตร์สาขาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ เช่น ทฤษฎีวิวัฒนาการ ทฤษฎีชีววิทยา ทฤษฎีสัตว์วิทยา เป็นต้น มองว่าต้นกำเนิดของสัตว์นั้นคือโปรโตซัวส์ ได้ผ่านการ วิวัฒนาการเป็นเวลานานจนกระทั่งกลายเป็นสัตว์หลายเซลล์และได้ผ่านบิกแบงทางชีววิทยากลายเป็น สัตว์ที่มีหลายสายพันธุ์ ดังนั้น สัตว์ทั้งหลายจึงเป็นกลุ่มแรกที่เกิดขึ้นในความหลากหลายทางชีวภาพ และกายภาพของโลกนี้ ลักษณะสำคัญของสัตว์นั้น จึงพบว่า

๕.๑.๑.๑ ลักษณะเชิงวิวัฒนาการ ลักษณะสำคัญของสัตว์เชิงวิวัฒนาการนี้ชี้ให้เห็น ว่าสัตว์นั้นเกิดขึ้นมาในโลกก่อนที่จะมีมนุษย์ สัตว์เป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติในองค์แห่งชีวภาพหรือ จำพวกที่มีชีวิตมีวิญญาณเช่นเดียวกับมนุษย์หรือพืช ด้วยความที่โลกนี้มีความเปลี่ยนแปลงอยู่ ตลอดเวลาจะด้วยเหตุอันใดก็ตาม สัตว์นั้นจึงได้วิวัฒนาการตนเองเพื่อความอยู่รอดของเผ่าพันธุ์ด้วยการ สืบเผ่าพันธุ์และขยายเผ่าพันธุ์ ภัยพิบัติที่เกิดขึ้นแต่ละครั้งแต่ละยุคสมัยส่งผลกระทบทำให้สัตว์ หลายจำพวกที่เคยครองโลกนี้อยู่สูญพันธุ์ไป และเมื่อพ้นภัยพิบัติ สัตว์จำพวกใหม่ที่พัฒนาตนเองจึง สามารถอยู่รอดมาได้ ในทำนองเช่นนี้ แม้สัตว์นั้นจะใช้สัญชาตญาณมากกว่าจะใช้สติปัญญาในการ ดำรงชีวิตเพื่อความอยู่รอด แต่หลังจากการสูญพันธุ์ของไดโนเสาร์เมื่อประมาณ ๖๕ ล้านปีที่แล้ว ทำให้มีสัตว์ที่รอดพ้นจากภัยพิบัตินั้นจำนวนมากได้เปลี่ยนแปลงและปรับตัวให้เข้ากับธรรมชาติ แบบใหม่มากยิ่งขึ้น จนกระทั่งก่อเกิดเป็นสัตว์หลายล้านสปีชีส์ที่มีอยู่ในโลกธรรมชาติ ส่วนสัตว์ที่ไม่

สามารถปรับตัวได้ก็สูญพันธุ์ไป วิวัฒนาการอย่างนี้เรื่อยมาด้วยการคัดสรรจากธรรมชาติ ต่อมา เมื่อกำเนิดเผ่าพันธุ์มนุษย์ที่ดำรงชีวิตด้วยสัญชาตญาณและสติปัญญาก็สามารถอยู่เหนือกว่าสัตว์อื่น ๆ ได้อย่างสิ้นเชิงมนุษย์นั้นได้นำสัตว์มาใช้ประโยชน์หลายด้าน ทั้งนำมาเลี้ยงเป็นเพื่อน ทั้งนำมาทำงานแทน หรือนำมาทำเป็นอาหาร จะอย่างไรก็ตาม โลกที่เปลี่ยนแปลงอยู่เสมอก็ทำให้เกิดสายพันธุ์ใหม่ตามการปรับตัวได้และสายพันธุ์ที่ไม่สามารถปรับตัวได้ก็สูญพันธุ์ไป

๕.๑.๑.๒ ลักษณะเชิงชีววิทยา ลักษณะทั่วไปของสัตว์เชิงชีววิทยานี้มีความเหมือนและคล้ายกันกับเชิงสัตววิทยาที่ศึกษาอย่างเป็นวิทยาศาสตร์ ทั้งในด้านลักษณะทางโครงสร้าง (รูปพรรณสัณฐานทั้งภายในทั้งภายนอกร่างกาย) กระบวนการในการดำรงชีวิต โภชนาการ การเจริญของเอ็มบริโอ การถ่ายทอดพันธุกรรม วิวัฒนาการ การแพร่กระจาย ที่อยู่อาศัย และความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม และยังมีคล้ายกันกับลักษณะการดำรงชีวิตของสัตว์ชั้นมูลฐานของสัตว์ เช่น กระบวนการย่อยอาหาร การหายใจ การขับถ่าย การรับรู้ความรู้สึก การสืบพันธุ์ และการเคลื่อนไหวของกล้ามเนื้อ เป็นต้น ร่างกายของสัตว์นั้นมีเซลล์เป็นองค์ประกอบมากมาย แต่สัตว์นั้นก็ยังมีชีวิตและอยู่ในสิ่งแวดล้อมเดียวกันเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ ประเด็นสำคัญคือสัตว์นั้นดำรงชีวิตอยู่รอดได้เพราะเป็นทั้งผู้ผลิต ผู้บริโภค และผู้ย่อยสลายในกระบวนการของธรรมชาติ

สัตว์ทั้งหลายมีความต้องการที่คล้ายกันกับมนุษย์ คือ ความต้องการปัจจัยสี่ในการดำรงชีวิต เช่น ความต้องการอาหาร ความต้องการแหล่งที่อยู่อาศัย ความต้องการขยายเผ่าพันธุ์ และการกลัวยัย เป็นต้น มีความเป็นสิ่งมีชีวิตและเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ จึงทำให้สัตว์นั้นมีคุณค่าในหลายด้านด้วยกัน แต่คุณค่านี้ก็คืออยู่กับมุมมองหรือท่าทีของมนุษย์ว่าจะกำหนดให้เป็นเช่นใด จึงทำให้มนุษย์นั้นนำสัตว์มารับใช้ตามเจตนาของตนมากกว่าจะคำนึงถึงคุณค่า ซึ่งนำไปสู่การฆ่าหรือการทารุณกรรมต่อสัตว์

๑.๓ ลักษณะทั่วไปของสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา สัตว์ในที่นี้หมายถึงเอาสัตว์เดรัจฉาน ที่มีความหมายว่า สัตว์มีร่างกายเจริญโดยขวาง มีคำสอนที่ปรากฏในชั้นคัมภีร์หลายแห่งที่รับรองลักษณะทั่วไปของสัตว์ไว้ เช่น กำเนิด ๔ ภพภูมิของสัตว์ ๕ อหิสูตร กล่าวถึงสัตว์ไม่มีขา มีสองขา มีสี่ขา และมีขาจำนวนมาก (จำแนกสัตว์ตามลักษณะกายภาพ) การจำแนกสัตว์ตามถิ่นอาศัย และการจำแนกสัตว์ตามการกินอยู่ เป็นต้น ในวาเสฏฐสูตร ทรงสอนให้เห็นชาติกำเนิดที่แตกต่างกันของสัตว์ทั้งหลายซึ่งทรงรู้จักเป็นอย่างดี นอกจากนี้สัตว์ในชาติกและอีกหลายแห่งล้วนแต่แสดงออกถึงพฤติกรรมเชิงคุณค่าทางศีลธรรม คุณค่าที่ว่านั้นได้แก่ ๑) คุณค่าจากความสามารถในการทำความดี ๒) คุณค่าจากความดีที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ และ ๓) คุณค่าจากความสามารถในการมีความรู้สึกสุข ทุกข์ และรักชีวิต” ดังนั้น พฤติกรรมนี้จึงนำไปสู่การหาข้อสรุปเกี่ยวกับสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ในพระพุทธศาสนาต่อไป

๕.๑.๒ การทารุณกรรมสัตว์ในสังคมไทย พบว่า ในประเทศไทยนั้นมีความหลากหลายทางชีวภาพที่สมบูรณ์อย่างยิ่งเพราะเป็นป่าเขตร้อนที่เอื้อต่อการวิวัฒนาการของสัตว์ ความสมบูรณ์ดังกล่าวค่อย ๆ ลดลงตามกระบวนการพัฒนาประเทศและเศรษฐกิจและสังคม สัตว์จำนวนมากลดลงและสูญพันธุ์ไปจากประเทศไทย ส่วนที่อยู่รอดนั้นก็ไม่มีป่าให้อยู่อาศัยต้องอาศัยในเมืองจากการล่าเพื่อผลประโยชน์อย่างใดอย่างหนึ่ง สัตว์ส่วนหนึ่งที่มีเจ้าของรับเลี้ยงก็ถูกปล่อยทิ้งเมื่อหมดความน่ารัก ปัญหาการทารุณกรรมต่อสัตว์จึงเกิดขึ้นในหลายแง่มุม ในประเด็นนี้จึงสรุปได้ว่า

๕.๑.๒.๑ ปัญหาการทารุณกรรมสัตว์ จากอดีตถึงปัจจุบัน มนุษย์พึงพาสัตว์ในหลายแง่มุม ทั้งนำมาเป็นสัตว์เลี้ยงเป็นเพื่อน หรือนำมาใช้งาน เช่น สุนัข แมว เป็ด ไก่ วัว ควาย ม้า ช้าง เป็นต้น แม้จะถูกมองว่าการทารุณกรรมต่อสัตว์เหล่านี้ไม่ได้แตกต่างกัน โดยเฉพาะการฆ่าของชาวบ้าน แต่สิ่งที่สังคมเกษตรกรรมมีก็คือเมตตาการุณยาต่อสัตว์เหล่านี้ในยามใช้งานหรือฆ่าไม่ได้มีการทารุณ หรือการฆ่าที่เกิดขึ้นอยู่ประจำก็เป็นการฆ่าในยามจำเป็นเท่านั้น ต่างจากการทารุณต่อสัตว์ในปัจจุบันที่อิงอยู่บนฐานข้ออ้างทางเศรษฐกิจและสังคมเป็นหลัก เน้นผลประโยชน์ที่จะได้รับมากกว่าจะเมตตาต่อสัตว์ เช่น ความน่ารักของสัตว์ การลักลอบค้าขายสัตว์ การลักลอบจับสัตว์มาเพื่อซื้อขายปล่อยสะเดาะเคราะห์ การแข่งขันสัตว์ โรงงานฆ่าสัตว์ หรืออุตสาหกรรมที่นำสัตว์มาทดลองต่าง ๆ เป็นต้น ล้วนคำนึงถึงประโยชน์ของตนเองและธุรกิจที่จะได้รับเป็นหลัก อาจกล่าวได้กว้าง ๆ ว่าสัตว์ทั้งที่มีเจ้าของหรือปราศจากเจ้าของก็เข้าข่ายในการทารุณกรรมต่อสัตว์และสัตว์ที่ไม่มีเจ้าของนั้นก็ยิ่งเสี่ยงที่จะถูกทารุณได้ง่ายมากขึ้น เช่น การลักลอบค้าขายสุนัขผ่านแดนด้วยการนำมาใส่กรงขังจำนวนมากทำให้แออัดและกัดกันได้รับความทุกข์ หรือกีฬาแข่งขันของสัตว์ เช่น ชนไก่ วัวควาย สุนัขกัดกัน หรือช้างเตะฟุตบอล เป็นต้น ล้วนแฝงไว้ด้วยความทารุณกรรมต่อสัตว์ ส่วนสัตว์ที่อยู่ในโรงงานก็มักจะอยู่ในคอกแคบ ๆ ถูกเลี้ยงด้วยอาหารเท่าที่เจ้าของหรือผู้เกี่ยวข้องต้องการให้เป็นเพื่อธุรกิจการค้า เช่น อาหารดับห่าน ปลาสองแผ่นดิน หรือการฆ่าช้างเพื่อเอางา เป็นต้น กรรมวิธีการทารุณกรรมต่อสัตว์จึงมีหลากหลายขึ้นอยู่ทั้งการทุบตี ฟัน แทง ด้วยอาวุธนานาชนิดทั้งเป็นเป่าซ้อม ถูกรัดอวัยวะ ถูกห้อยแขวน สถานการณ์จริงที่เกิดขึ้นสร้างความวิตกกังวลให้กับสังคมอย่างมาก โดยเฉพาะกลุ่มคนที่รักสัตว์หรือเป็นห่วงสัตว์ สิ่งเหล่านี้บอกเราได้ว่าศีลธรรมกำลังเลือนหายไป เพราะค่านิยมของสังคมเปลี่ยนแปลงไป กลายเป็นสังคมบริโภคนิยมหรือวัตถุนิยมเป็นใหญ่ และมีเหตุปัจจัยซับซ้อนมากมาย เมื่อก้าวตามนัยจิตวิทยาแล้วก็จะพบสาเหตุว่ามาจากการขาดปัญญาที่รู้และเข้าใจต่อสัตว์ ขาดจิตใจที่เมตตาต่อสัตว์ และพฤติกรรมที่เห็นแก่ตัวและแก่ประโยชน์

ส่วนการทำทารุณกรรมต่อสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอื่น ๆ เช่น การใช้สัตว์บูชายัญ การค้าขายสัตว์ การใช้เฟอร์นิเจอร์เกี่ยวกับสัตว์ และการบริโภคเนื้อสัตว์อันมาจากการฆ่าอย่างโหดร้าย เป็นต้น เหตุการณ์เหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าพระพุทธศาสนานั้นคัดค้านและไม่ยอมรับการทารุณกรรมต่อสัตว์ พุทธบัญญัติหลายข้อที่ตราไว้ยังยืนยันถึงจุดยืนของพระพุทธศาสนาในการไม่เห็นด้วยเช่นเดียวกับเรื่องศีลปาณาติบาต พระพุทธศาสนามองว่ามีตัวแรงผลักดันด้วยกันสองด้าน คือแรงผลักดันภายใน ได้แก่ โลภะ โทสะ โมหะ หรือตัณหา มานะ ทิฐิ อคติ และ แรงผลักดันภายนอก ได้แก่ การแย่งชิงทรัพยากร เศรษฐกิจ และสังคม กล่าวได้ว่าเพราะผลประโยชน์หรือความเห็นแก่ตัวจึงทำให้เอารัดเอาเปรียบกันและกัน จนนำไปสู่การทารุณกรรมต่อสัตว์ กลายเป็นสังคมแห่งการเบียดเบียนสัตว์ทุกรูปแบบ เป็นสิ่งที่น่าหนักใจเป็นอย่างยิ่ง พระพุทธศาสนามีเกณฑ์ตัดสินด้านศีลธรรมนี้อยู่ ๒ ประการ คือ เกณฑ์หลักคือมองที่เจตนาเป็นสำคัญและเกณฑ์รองคือมองที่ผลของการกระทำดังกล่าวแล้ว เมื่อทารุณกรรมสัตว์ก็ต้องใช้เกณฑ์นี้ตัดสินว่าผิดหรือถูกต้องมากน้อยเพียงใด การกระทำใดเข้าข่ายที่ควรทำไม่ได้ทำไม่ได้ สัตว์บางชนิดเมื่อคุกคามระบบนิเวศวิทยาก็สามารถที่จะกระทำได้ในระดับที่เหมาะสมกัน

๕.๑.๒.๒ การแก้ไขปัญหานี้ พบว่า กระแสของสื่อข่าวต่าง ๆ ที่นำเสนอความน่ารักของสัตว์ทำให้มีคนรักสัตว์เพิ่มขึ้นและสัตว์นั้นมีคุณค่า การแก้ไขนั้นก็ดูจะกระจัดกระจายไม่

สามารถรวมกลุ่มกันแก้ไขได้ จึงมักจะเป็นไปตามแนวนโยบายขององค์กร สมาคมฯ หรือปัจเจกชนที่สามารถดำเนินการได้เท่านั้น ยังขาดด้านกฎหมายสิทธิของสัตว์ ประเด็นนี้สรุปแล้วพบว่า

๑. องค์กรและสมาคมพิทักษ์สัตว์ไทย มีองค์กรใหญ่ที่ดูแลเกี่ยวกับสัตว์คือองค์กรพิทักษ์สัตว์แห่งโลก โดยมีภารกิจหลักคือ คัดกรองสวัสดิภาพสัตว์เลี้ยง คัดกรองสวัสดิภาพสัตว์ป่า คัดกรองสัตว์เลี้ยงในระบบฟาร์ม ช่วยเหลือสัตว์ในภาวะภัยพิบัติ และสร้างความตระหนักรู้ ภารกิจเหล่านี้ทำให้องค์กรหรือสมาคมพิทักษ์สัตว์ไทยนำมาเป็นภารกิจในการช่วยเหลือสัตว์ตามแต่วิธีการของแต่ละแห่ง จะอย่างไรก็ตาม มีวัตถุประสงค์ที่คล้ายกันคือ การพยายามผลักดันให้เกี่ยวกับสัตว์อย่างเป็นรูปธรรม ยังมีหน่วยงานของรัฐที่ดูแลเรื่องนี้โดยตรงที่คอยประสานกับองค์กรหรือสมาคม แต่กำลังของรัฐก็ไม่อาจช่วยเหลือหรือแก้ไขปัญหาได้อย่างจริงจัง และกระแสของสื่อก็ช่วยเป็นหูเป็นตาให้กับสังคมได้อย่างมาก เพราะมีการนำเสนอข่าวเรื่องทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างชัดเจนต่อสังคม เกิดเป็นกระแสต่อต้านพลังบวกให้สังคมได้ตระหนักและร่วมมือร่วมใจกันในการสอดส่องให้เกิดการทารุณกรรมต่อสัตว์น้อยลง นอกจากนี้ก็ถึงการช่วยเหลือจากศูนย์พักพิงสัตว์ของทางรัฐ มูลนิธิเพื่อสัตว์ บ้านเมตตาสัตว์ และวัดที่เป็นเขตอภัยทานให้สัตว์ได้พึ่งพิง

๒. กฎหมายและข้อบัญญัติในสังคมไทย การทารุณกรรมต่อสัตว์มักจะเพิ่มขึ้น และสามารถรุดหน้าสายตาของกฎหมายที่จะเอาผิดฐานละเมิดได้ ซึ่งกฎหมายที่มีอยู่คือประมวลกฎหมายอาญา ก็มักจะเอาผิดได้เพียงโทษคือมีโทษเล็กน้อยเท่านั้น สิ่งที่สังคมกำลังจับตามองและพยายามกันอย่างมากคือคาดหวังว่าจะมีกฎหมายสิทธิของสัตว์เป็นการเฉพาะ เพื่อจะสามารถลงโทษผู้ละเมิดสิทธิของสัตว์ และมีการจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์เท่าที่จะอำนวยได้ แต่กฎหมายนี้ก็ยังไม่อยู่ในขั้นพิจารณาเท่านั้น (วาระ ๓) นอกจากนี้ก็จะพบว่า มีปัญหาเกี่ยวกับกฎหมายและหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างมาก โดยเฉพาะกฎหมายนั้นมีหลายฉบับซ้ำซ้อนกัน หน่วยงานที่รับผิดชอบก็กระจัดกระจายไปด้วย ประชาชนและเจ้าหน้าที่ขาดความรู้ความเข้าใจและความตื่นตัวในการปฏิบัติงาน รวมทั้งไม่อาจใช้กฎหมายได้อย่างเต็มรูปแบบ จึงกลายเป็นว่าเมื่อกฎหมายถูกประกาศออกมาใช้แล้ว จะทำอะไรจึงจะทำให้ประชาชนเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของกฎหมายนี้ได้ รวมทั้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะมีความรู้ความเข้าใจและปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างถูกต้อง อันเป็นการไม่ทำให้ปัญหาเรื่องการทารุณกรรมสัตว์เกิดขึ้นและลดลงได้ดังที่ต้องการ ซึ่งจะประสานสอดคล้องกับหลักศีลธรรมทางพระพุทธศาสนาหรือจิตสำนึกทางศาสนาด้วย ในส่วนอื่น ๆ เท่าที่ปรากฏคือข้อบัญญัติของกรุงเทพมหานคร ข้อบัญญัติของเทศบาลและองค์การบริหารส่วนตำบลบางแห่งเท่านั้น ที่มีข้อบัญญัติในการแก้ไขปัญหานี้ ดังนั้น ในส่วนของสังคมจึงมีความต้องการกฎหมายหลักด้านนี้ และในส่วนของปัจเจกชนนั้นก็จะต้องส่งเสริมการศึกษาให้เกิดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของสัตว์ ประชาสัมพันธ์ให้เข้าใจถึงสิทธิของสัตว์ตามกฎหมายและสวัสดิการของสัตว์ และหามาตรการจริงจังในการที่จะมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาหรือการดูแลพิทักษ์สัตว์ การปลูกจิตสำนึกของประชาชนด้วยการเผยแพร่ข้อมูลข่าวสาร สร้างความเข้าใจความตระหนักรู้ในเรื่องที่สัตว์ถูกทารุณ การปฏิบัติตามกฎหมาย และการเมตตาการุณาต่อสัตว์ทั้งหลาย

๕.๑.๓ สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ พบว่า ในหลายประเทศมีการใช้กฎหมายสิทธิของสัตว์และการจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์อย่างจริงจัง กฎหมายเหล่านี้ส่วนหนึ่งก็เพราะมีพื้นฐานมาจากแนวคิดสิทธิของสัตว์ เน้นหลักการพื้นฐานที่ความเท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์

สัตว์จึงมีสถานภาพทางศีลธรรมและมีสิทธิของสัตว์ตามกรอบกฎหมายและสิทธิทางธรรมชาติ กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึกก็ตอบรับเรื่องนี้เป็นอย่างดี โดยนำเสนอในด้านองค์รวม ถือว่าสัตว์เป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาแนวลึก จึงควรที่จะมองอย่างองค์รวมและแก้ไขปัญหาแบบองค์รวมด้วยการก้าวไปด้วยกัน และพระพุทธศาสนาเถรวาทมองว่าสัตว์นั้นมีสถานภาพทางศีลธรรมที่ชัดเจนในหลักเบญจศีลเบญจธรรม (moral status) ศีลข้อปาณาติบาตครอบคลุมขยายมายังสัตว์ด้วย ส่วนสิทธินั้นเข้ากันได้กับเรื่องหน้าที่ สัตว์จึงมีสิทธิในทางศีลธรรม (moral rights) ประเด็นนี้สรุปได้ว่า

๕.๑.๓.๑ กลุ่มสิทธิของสัตว์ (Right-Based Approach) ในหลายประเทศมีกฎหมายสิทธิของสัตว์อยู่แล้ว เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา และญี่ปุ่น เป็นต้น ล้วนตราขึ้นเพื่อลงโทษผู้กระทำความผิดและสนับสนุนด้านสวัสดิภาพให้แก่สัตว์ แนวคิดหนึ่งที่มีมักจะนำมาเป็นฐานสำคัญในการคิดเรื่องนี้ก็คือแนวคิดสิทธิของสัตว์ (Animal Rights) แกนนำสำคัญของกลุ่มนี้คือ ปีเตอร์ ซิงเกอร์ ผู้ที่ต่อต้านกลุ่มที่ทารุณกรรมต่อสัตว์ทุกประการ ซิงเกอร์โต้แย้งกลุ่มที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางที่มองว่าสัตว์นั้นมีสถานภาพต่ำกว่ามนุษย์และไม่มีสถานภาพทางศีลธรรม เพราะสัตว์นั้นไม่มีเหตุผลหรือไม่สามารถให้เหตุผลได้และไม่มีภาษาในการใช้เหมือนกับมนุษย์ แนวคิดทางปรัชญารุนเก่าและศาสนาคริสต์มักจะมองกันในรูปแบบนี้ ซิงเกอร์มองว่าถ้ามองอย่างนี้ก็ผิด และใช้เกณฑ์คือความรู้สึกเจ็บปวดหรือสุขทุกข์และพฤติกรรมของสัตว์มาเป็นข้ออ้างในการจัดสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์ จะเห็นได้ว่าสัตว์นั้นมีพฤติกรรมที่แสดงออกหลายประการเมื่อถูกทารุณและเมื่อได้รับความสุข พฤติกรรมของสัตว์เมื่อเปรียบเทียบกับแล้วก็ไม่ต่างจากมนุษย์ที่รักสุขเกลียดทุกข์ ความรู้สึกของสัตว์นั้นรักชีวิต รักสุข เกลียดทุกข์เช่นเดียวกัน เมื่อเจ็บก็แสดงออกทางสีหน้าที่บิตเบี้ยวได้เช่นเดียวกัน พฤติกรรมและความรู้สึกนี้เองเป็นสิ่งที่เหมือนกันระหว่างมนุษย์กับสัตว์ ทำให้ซิงเกอร์ตั้งเป็นประเด็นว่าสัตว์นั้นก็สามารรมีสถานภาพทางศีลธรรมและมีสิทธิได้ ซิงเกอร์นั้นมองว่าเมื่อนำเด็กทารกแรกเกิดและคนสมองพิการมาเปรียบเทียบกับแล้วก็ได้แตกต่างจากสัตว์ที่ไม่รู้จักศีลธรรมเลย แต่กลับมีสถานภาพทางศีลธรรมสูงกว่า ข้ออ้างเปรียบเทียบดูจะยังมีน้ำหนักน้อยมากกว่าเรื่องความรู้สึกเสียอีก เมื่อยอมรับว่าสัตว์มีสถานภาพทางศีลธรรมได้ สัตว์นั้นก็จะต้องมีสิทธิได้เช่นเดียวกัน แต่สัตว์จะต้องรับผิดชอบกับการทำความผิดหรือถูกทางศีลธรรมได้ด้วยหรือไม่ ประเด็นนี้ซิงเกอร์ก็ยังไม่สามารถตอบได้อย่างชัดเจนซึ่งต่างจากพระพุทธศาสนาที่มีเรื่องกฎแห่งกรรมมารองรับสถานภาพทางศีลธรรม นอกจากนี้ซิงเกอร์ยังเสนอให้พิจารณาอย่างรอบคอบก่อนการทดลองเพื่อจะไม่ทารุณสัตว์ และเสนอการบริโภคพืชหรือมังสวิรัตแทนการบริโภคเนื้อสัตว์ โดยพยายามชี้ให้เห็นว่าการบริโภคเนื้อสัตว์ก็คือการทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างหนึ่งเพราะสัตว์จะต้องถูกฆ่ามาแปรรูปเป็นอาหารของมนุษย์ เมื่อหยุดกินเนื้อสัตว์ก็เท่ากับได้ช่วยเหลือชีวิตสัตว์

๕.๑.๓.๒ กลุ่มนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecology) แนวคิดนิเวศวิทยาแนวลึกนั้นก็โต้แย้งกลุ่มสิทธิของสัตว์อยู่พอสมควร โดยมองว่าการมองเรื่องสัตว์แต่เพียงอย่างเดียวมันไม่ถูกต้องเพราะสัตว์ก็เป็นเพียงสมาชิกส่วนหนึ่งของระบบนิเวศวิทยาแนวลึกเท่านั้น คือเป็นระบบย่อยขององค์รวม การให้ความสำคัญกับสัตว์แม้จะเป็นเรื่องที่ถูกต้องแต่ก็ไม่ใช่ทั้งหมด จึงเสนอหลักการที่เป็นองค์รวมเพื่อระบบนิเวศวิทยาแนวลึก ๘ ประการ โดยเฉพาะการมองสิ่งทั้งปวงมีคุณค่า มีความหลากหลาย ต่างต้องพึ่งพาอาศัยกันและกัน ทุกชีวิตมีความสำคัญเท่าเทียมกันหมด มนุษย์กับสัตว์มีความเท่าเทียมกันในระบบนิเวศวิทยา วิธีการที่นำเสนอก็คือ มองให้เห็นความเชื่อมโยงกัน ให้

ประจักษ์แจ้งในตนเอง ผู้อื่น และธรรมชาติ อันเป็นความรู้สึกที่เกิดมาจากภายในจิตใจอย่างแท้จริง และปฏิบัติต่อสิ่งอื่นก็เหมือนกับปฏิบัติต่อตนเอง จะอย่างไรก็ตาม แนวคิดทั้งสองกลุ่มนี้ก็ทำให้เกิดการกระเพื่อมต่อสังคมโลกอย่างมาก ทำให้ผู้คนตระหนักและหันมาใส่ใจสัตว์และนิเวศวิทยาแนวลึกกันมากขึ้น ซึ่งส่วนก็เป็นผลกระทบมาจากภัยพิบัติที่เกิดขึ้นอย่างรุนแรงซึ่งสร้างความเสียหายให้กับมนุษย์อันเป็นผลมาจากการพัฒนาของมนุษย์เองที่พยายามจะเข้าไปพิชิตเอาชนะธรรมชาติ

๕.๑.๓.๓ พระพุทธศาสนาเถรวาท สัตว์นั้นมีปรากฏในคำสอนพระพุทธศาสนามีบทบาทและคุณค่าในหลายด้าน และเข้ากันได้กับทฤษฎีสัตว์และนิเวศวิทยาแนวลึก โดยยึดหลักการพื้นฐานของพุทธพจน์ที่ว่า “สัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภท ย่อมหวาดกลัวความตาย...สัตว์ทุกประเภท ย่อมสะดุ้งกลัวโทษทัณฑ์ สัตว์ทุกประเภท ย่อมรักชีวิต บุคคลนำตนเข้าไปเปรียบเทียบกับแล้ว ไม่ควรฆ่าเอง ไม่ควรใช้ให้คนอื่นฆ่า” จึงทำให้สัตว์นั้นมีสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิก็คือเรื่องหน้าที่นั่นเอง สรุปได้ดังนี้

๑. สถานภาพทางศีลธรรมของสัตว์ ประเด็นนี้ถูกแยกออกเป็น ๒ กลุ่ม คือกลุ่มที่เสนอว่าสัตว์ไม่มีสถานภาพทางศีลธรรม (สัตว์ไม่มีศีลธรรม) เพราะสัตว์นั้นไม่มีความสามารถในการบรรลุธรรมได้ด้วยขาดศักยภาพทางด้านจิตใจและทางด้านร่างกายก็ถูกจำกัดไว้ สัตว์จึงไม่มีทั้งภาษาและสติปัญญาที่จะเข้าใจในธรรมะด้วย จึงยากที่จะยอมรับได้ถึงสิ่งที่ขบขันขอบเขตทางศีลธรรมไปยังสัตว์ ในขณะที่กลุ่มหนึ่งมองว่าคำสอนทางพระพุทธศาสนานั้นครอบคลุมขยายขอบเขตมาทางศีลธรรมด้วย ข้อที่อ้างอิงถึงจึงได้แก่ พุทธนิพนธ์คุณค่าเชิงศีลธรรมของสัตว์ ซึ่งปรากฏในวรรณกรรมชาดกว่าสัตว์นั้นมีคุณค่าในด้าน ๑) คุณค่าจากความสามารถในการกระทำความดี ๒) คุณค่าจากความดีที่ได้สั่งสมไว้ในอดีตชาติ และ ๓) คุณค่าจากความสามารถในการมีความรู้สึกสุข ทุกข์ และรักชีวิต เมื่อสัตว์มีพฤติกรรมดังกล่าวนี้ สัตว์นั้นจึงต้องรับผิดชอบต่อการกระทำทางศีลธรรมตามหลักกรรมด้วย อีกอย่างหนึ่ง หลักธรรมชาติดีครอบคลุมมายังสัตว์ด้วยทำให้สัตว์นั้นมีสถานภาพทางด้านนี้คือ สัตว์นั้นมีการเวียนว่ายตายเกิด มีการเกิด แก่ เจ็บ ตาย เช่นเดียวกับมนุษย์ ทำให้คำสอนของพระพุทธศาสนาเน้นระบบด้วยกันทั้งสองระบบคือ ระบบแยกย่อยอย่างสิทธิของสัตว์ก็สามารถยอมรับเรื่องนี้ได้ และระบบองค์รวมก็ยอมรับได้และเข้ากันได้กับระบบนิเวศวิทยาแนวลึก

๒. สิทธิของสัตว์ เรื่องสิทธินั้นไม่มีปรากฏในพระพุทธศาสนาจริง แต่ก็เข้ากันได้กับเรื่องหน้าที่ที่จะกระทำต่อผู้อื่น ต่อสัตว์อื่น และต่อธรรมชาติ เช่น เมตตากฎา ทิศ ๖ และสังคหวัตถุ ๔ เป็นต้น ดังนั้น สิทธิที่พระพุทธศาสนาวางไว้จึงได้แก่สิทธิทางธรรมชาติอันได้แก่ศีลห้าและกรรม : สิทธิในทางศีลธรรมของสัตว์ในพระพุทธศาสนาเถรวาท สิทธิทางธรรมชาตินั้นเป็นการกำหนดตามเกณฑ์ของศีลห้าคือข้อปาณาติบาตอันเป็นการคุ้มครองชีวิตของสัตว์ไม่ให้ถูกทำลาย และขยายออกเป็นสิทธิในชีวิตและสิทธิในการดำรงชีวิตตามหลักกฎหมาย และสิทธิทางศีลธรรมที่สนับสนุนกันคือกรรม เหตุผลก็คือเมื่อสัตว์ทำกรรม ก็ย่อมสมควรที่จะต้องได้รับผลของการกระทำนั้นคือรับผิดชอบต่อสิ่งที่ได้กระทำลงไป ทั้งในส่วนที่ดีทั้งในส่วนที่ไม่ดี ชาดกที่เกี่ยวกับสัตว์ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาสนับสนุนเรื่องนี้อย่างชัดเจน กล่าวคือชี้ให้เห็นว่าสัตว์นั้นก็ได้รับผลของการกระทำนั้นด้วย เช่น ค้างคาวฟังธรรม ช้างรักษาศีล และกบฟังธรรม เป็นต้น

๕.๑.๔ แนวทางปฏิบัติต่อสัตว์พระพุทธศาสนาเถรวาท พบว่า พระพุทธศาสนาเน้นที่เหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดปัญหาและแก้ไขที่ตัวเหตุปัจจัยด้วยตัวของมนุษย์เองเป็นหลัก วิธีการแก้ไขปัญหาคือ

ให้ใช้หลักคำสอน วิธีการ และการประยุกต์ใช้คำสอนเพื่อปฏิบัติต่อสัตว์ พระพุทธศาสนานั้นมีลักษณะพิเศษมากมายหลายประการ เช่น เน้นเรื่องขันติธรรม (ความอดทน) เน้นเรื่องอวิหิงสธรรม (การไม่เบียดเบียนต่อสัตว์) กรรมวาท (เน้นเรื่องกรรมและกฎแห่งกรรม) ให้ละเว้นชั่ว ทำความดี และชำระจิตใจให้เมตตาและผ่องใสเนื่องในนิตย เป็นต้น กรอบในการสนับสนุนการปฏิบัติต่อสัตว์ก็คือ ภาวนา ๔ ประการ ได้แก่ ปัญญาภาวนา จิตตภาวนา สีลภาวนา และกายภาวนา คนที่ปฏิบัติตามหลักศีลธรรมประจำจิตใจและยึดหลักกรรมไว้ ถือว่าเป็นคนดีในพระพุทธศาสนาเพราะรู้จักการกระทำดี การพูดดี และการคิดดี คนดีจึงเป็นคนที่สร้างสรรค์ประโยชน์สุขให้กับตนเอง สัตว์ สังคม และระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติ สิ่งที่จำเป็นในการประยุกต์ใช้คือการใช้กับสถานการณ์ที่เป็นจริง เช่น การจัดสวัสดิภาพให้กับสัตว์ การประยุกต์ใช้ในด้านกรรมวิธีทารุณกรรมสัตว์ และกรณีที่เป็นต่อการประยุกต์ใช้ กล่าวคือ ๑) การเลี้ยงสัตว์เลี้ยง ๒) การบริโภคเนื้อสัตว์ ๓) การค้าขายสัตว์ ๔) การใช้สอยเฟอร์นิเจอร์เกี่ยวกับสัตว์ และ ๕) การใช้สัตว์ทดลอง ดังนั้น แนวทางที่ใช้คือด้านปัญญานั้นต้องมีความรู้ความเข้าใจในแต่ละเรื่องให้ชัดเจน ต้องพิจารณาไตร่ตรองให้รอบ และแก้ไขปัญหานั้นให้สำเร็จ และด้านจิตใจนั้นเรื่องที่ขาดไม่ได้คือต้องตั้งอยู่บนฐานของจิตใจที่ประกอบด้วยเมตตา กรุณาเป็นหลักเพื่อสงเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ไม่ให้ถูกทารุณกรรม

จะเห็นได้ว่า สรรพสัตว์ทุกชนิดย่อมรักชีวิตตนเอง รักสุขเกลียดทุกข์ด้วยกันทั้งนั้น ย่อมไม่ยอมถูกทำร้ายหรือเข่นฆ่าอย่างทารุณ ดังนั้น พระพุทธศาสนาจึงคัดค้านการฆ่าและการทารุณกรรมต่อสัตว์อย่างชัดเจน โดยเฉพาะในคัมภีร์พระพุทธศาสนายืนยันให้เด่นชัดขึ้นในหลักการเรื่องศีลปาณาติบาต จึงเป็นการให้สถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิกับสัตว์อย่างชัดเจน พระพุทธศาสนาเมื่อให้สถานภาพและสิทธิแก่สัตว์อย่างนี้ ชาวพุทธจึงปฏิบัติต่อสัตว์ตามแต่กำลังความสามารถที่จะปฏิบัติได้อย่างเข้มข้นหรืออย่างต่ำสุดด้วยจิตปัญญาที่ตนเองมี รวมทั้งชักชวนกันและกันให้ปฏิบัติอย่างถูกต้อง ด้วยการไม่เบียดเบียนสัตว์อื่น มีจิตใจเมตตา กรุณา ความเคารพรักในชีวิตของสัตว์อื่น ไม่สนับสนุนการทำผิดศีลข้อปาณาติบาต และชักชวนให้กระทำแต่สิ่งที่ดีมีประโยชน์ต่อสัตว์ และให้รู้จักดำเนินชีวิตอย่างมีสติปัญญา โดยเฉพาะในสังคมโลกปัจจุบันที่มีการแข่งขันและแย่งชิงทรัพยากรต่าง ๆ อย่างสูง เป็นสังคมบริโภคนิยมหรือวัตถุนิยมอย่างยิ่ง การมีปัญญาจะทำให้รู้จักพอประมาณและแสวงหาอย่างพอเพียง บริโภคอย่างพอเพียงพออยู่พอกิน ดังนั้น การปฏิบัติต่อสัตว์ด้วยการไม่ทารุณกรรมต่อสัตว์ก็ถือเป็นการช่วยเหลือสัตว์ทางหนึ่ง แม้จะต้องถึงขั้นฆ่าก็ควรที่จะได้รับความทราบ จึงต้องปฏิบัติเท่าที่จะปฏิบัติได้อย่างไม่ผิดกฎหมายหรือศีลธรรม ดังพุทธพจน์ที่ตรัสรับรองไว้ว่า

พราหมณ์และคหบดีทั้งหลาย ธรรมบรรยายที่ควรน้อมเข้ามาในตน เป็นอย่างไร คือ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ พิจารณาเห็นดังนี้ว่า เราอยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์ ข้อที่บุคคลพึงปลงชีวิตเราผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา

อนึ่ง ข้อที่เราพึงปลงชีวิตผู้อื่น ผู้อยากเป็นอยู่ ไม่อยากตาย รักสุขเกลียดทุกข์นั้น ก็ไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รักไม่เป็นที่พอใจของเรา สิ่งนั้นก็ไม่ใช่ที่รัก ไม่เป็นที่พอใจแม้ของผู้อื่น สิ่งใดไม่เป็นที่รัก ไม่เป็นที่พอใจของเรา เราจะนำสิ่งนั้นไปผูกมัดกับผู้อื่นได้

อย่างไร อริยสาวกนั้นพิจารณาอย่างนี้แล้ว เป็นผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์เองด้วย ชักชวนผู้อื่นให้งดเว้นจากการฆ่าสัตว์ด้วย กล่าวสรรเสริญการงดเว้นจากการ ฆ่าสัตว์ด้วยกายสมารนี้ของ อริยสาวกนั้นย่อมบริสุทธิทั้ง ๓ ส่วนดังที่กล่าวมานี้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ จะก่อให้เกิดประโยชน์อย่างยิ่งเมื่อเสนอเป็นข้อเสนอแนะให้กับภาคส่วนต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องเกี่ยวกับเรื่องของสัตว์ที่ถูกทารุณกรรม เพื่อผลประโยชน์ของสัตว์ มนุษยชาติ และระบบนิเวศวิทยาธรรมชาติที่กำลังเผชิญปัญหาทางด้านศีลธรรมจริยธรรม ข้อเสนอแนะนี้มีดังนี้

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะทั่วไป

๕.๒.๑.๑ ในระดับสังคม

๑. ภาครัฐ ถึงเวลาแล้วที่รัฐควรมีกฎหมายป้องกันการทารุณกรรมสัตว์และการจัดสวัสดิภาพแก่สัตว์เพื่อให้เกิดประสิทธิภาพในการปฏิบัติงานของทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้อง เป็นกฎหมายหลักในด้านนี้โดยเฉพาะซึ่งจะช่วยลดปัญหาด้านการทารุณกรรมและการกระทำที่เข้าข่ายด้านนี้ และรัฐควรมีนโยบายอย่างตรงไปตรงมากับการปฏิบัติงานเกี่ยวกับการทารุณกรรมต่อสัตว์ของโรงงานฆ่าสัตว์ อุตสาหกรรมที่ต้องใช้สัตว์ทดลอง เกมกีฬาสัตว์ ละครสัตว์ และการบริโภคเนื้อสัตว์เพื่อลดปัญหาเรื่องนี้ซึ่งรัฐก็ควรจะยังคงอนุญาตให้มีต่อไป จึงต้องทำอย่างมีมนุษยธรรมที่สุด ส่วนสังคมพุทธควรจะมีการลดการฆ่าสัตว์หรือทารุณกรรมต่อสัตว์ให้น้อยลงตามกลไกทางศาสนาและวัฒนธรรมในทุก ๆ ด้าน รัฐจะต้องสร้างและดูแลศูนย์พักพิงสัตว์ โรงพยาบาลสัตว์ เสมือนหนึ่งเป็นเขตอภัยทานด้วยการจัดสรรงบประมาณ บุคลากร และนโยบายที่สำคัญที่จะต้องปฏิบัติ รวมทั้งการเสวนาอย่างต่อเนื่องและสนับสนุนการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับเรื่องนี้ให้มากขึ้น ในอนาคตข้างหน้าจำเป็นต้องมีส่วนร่วมกับประชาคมอาเซียนด้วยซึ่งจะทำให้มีฐานความคิดที่ดี มีการปฏิบัติที่เข้มแข็งด้วย

๒. องค์กรและสมาคมพิทักษ์สัตว์ไทย ควรจะต้องร่วมมือกับภาครัฐและสังคมในการ ๑) รณรงค์ เผยแพร่ความรู้ ความเข้าใจและปลูกจิตสำนึกเกี่ยวกับสวัสดิภาพสัตว์ โดยเน้นถึงบทบาทของสัตว์ที่มีต่อการพัฒนาสังคมและเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในประเทศไทย ๒) ส่งเสริมค่านิยมทางสังคมเกี่ยวกับสัตว์ที่ถูกต้องให้แก่ประชาชน ๓) รณรงค์สอดส่องป้องกันการทารุณกรรมต่อสัตว์และหาหนทางแก้ไข และ ๔) สนับสนุนเพื่อให้มีการผ่านร่างพระราชบัญญัติป้องกันการทารุณกรรมสัตว์ ตลอดจนการบังคับใช้กฎหมายอย่างมีประสิทธิภาพ

๓. องค์กรเอกชนและวัด ควรที่จะสนับสนุนงานด้านการส่งเสริมศีลธรรม ส่งเสริมเขตอภัยทานสัตว์ ให้คำแนะนำด้านศีลธรรมกับสังคมที่จะต้องเสพบริโภคด้วยปัญญา ต้องมีจิตใจที่เมตตาและกรุณาต่อสัตว์ สร้างจิตสำนึกเชิงนิเวศวิทยา สนับสนุนการไม่เบียดเบียนสัตว์ทุกรูปแบบให้มากขึ้น และส่งเสริมทุนสนับสนุนในการดำเนินการเกี่ยวกับโครงการต่าง ๆ

๕.๒.๑.๒ ในระดับปัจเจกชน ปัจเจกชนนั้นถือเป็นหน่วยแต่ละหน่วยที่สำคัญของสังคม เมื่อแต่ละหน่วยเข้มแข็งและมีจิตสำนึกเชิงศีลธรรมด้วยดีแล้ว สังคมก็จะเข้มแข็งด้วยเช่นเดียวกัน ดังนั้น สิ่งที่เป็นข้อแนะนำเกี่ยวกับปัจเจกชน คือ ๑) จะต้องปฏิบัติในระดับศีลธรรมเท่าที่จะเอื้ออำนวยได้ ๒) เข้าใจความสำคัญของกฎหมายและสวัสดิภาพสัตว์ที่ดี ๓) มีจิตสำนึกให้เห็นคุณค่าชีวิตสัตว์อย่างมีเมตตากรุณา ๔) ให้ความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐบาล

และเอกชน ๕) สนับสนุนและดำเนินการเกี่ยวกับการให้บริการหรือสงเคราะห์สัตว์ และ ๖) ดำเนินงานเพื่ออนุรักษ์และคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะด้านการวิจัย

จากการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยเชื่อว่าทั้งปัจเจกชนและสังคมจะได้รับประโยชน์จากมุมมองของพระพุทธศาสนาอย่างมาก และเชื่อว่าเมื่อทุกคนฝึกหัดปฏิบัติตนอย่างดีแล้วก็จะป็นมนุษย์ที่ประเสริฐในด้านนี้ได้และสามารถพัฒนาระดับศีลธรรมจริยธรรมของตนเองและสังคมให้สูงส่งต่อไปได้ อย่างไรก็ตาม การศึกษาวิจัยนี้ก็เป็นการศึกษาวิจัยที่เน้นหนักด้านเอกสาร (วิจัยคุณภาพ) เป็นการวิจัยเพื่อหาคำตอบเรื่องสถานภาพทางศีลธรรมและสิทธิของสัตว์อย่างกว้าง ๆ จึงอาจยังขาดประเด็นที่ยังไม่ครอบคลุมเพราะขีดจำกัดด้านต่าง ๆ ในการศึกษาวิจัย จึงเห็นว่าน่าจะเป็นประโยชน์และคุณค่าอย่างยิ่งที่จะมีการนำไปศึกษาและค้นคว้าวิจัยเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในด้านปริมาณหรือภาคสนามเพื่อให้ได้ข้อสรุปที่ตรงกัน งานวิจัยเหล่านี้แม้จะมีผู้นำเสนอไปบ้างแล้วแต่ก็ผ่านกาลเวลามาช้านาน จึงควรทำการวิจัยให้เท่าทันปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นและอย่างเจาะลึก ดังนี้

๑. การศึกษาวิจัยเชิงปริมาณหรือภาคสนามในเรื่องของสุนัขที่มักจะถูกนำไปเป็นประเด็นในการบริโภคหรือค้าขายซึ่งจะต้องเชื่อมโยงกับประชาคมอาเซียนด้วย เรื่องของช้างที่จะต้องทำงานร่วมกับประเทศอื่นก็มีความสำคัญเช่นเดียวกัน

๒. การศึกษาวิจัยเรื่องการคนจระเข้หรือคนเร่ร่อนในสังคมไทย หรือการศึกษาวิจัยเรื่องเกี่ยวกับการค้ามนุษย์ในสังคมไทย และการศึกษาเกี่ยวกับเด็กวัยต่าง ๆ ซึ่งเรื่องเหล่านี้เป็นประเด็นสังคมที่พระพุทธศาสนาจะต้องสนใจและหาทางออกให้กับสังคมได้

๓. การศึกษาวิจัยเรื่องภัยพิบัติและวิกฤตการณ์ต่าง ๆ เช่น วิกฤติน้ำ วิกฤติระบบนิเวศวิทยาแนวลึก ซึ่งจะสอดคล้องกับภัยพิบัติที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน อันจะเป็นทางออกที่ดีให้กับสังคม